

DAWID GALANCIAK

Uniwersytet Mikołaja Kopernika
w Toruniu
0000-0002-0113-2756

Kapłani – męczennicy dekanatu łasińskiego z czasów II wojny światowej

DOI: doi.org/10.26142/stgd-2020-010

Streszczenie: Dekanat łasiński naznaczony jest krwią kapłanów, którzy posługiwali w nim w czasie II wojny światowej. Należeli oni do duchowieństwa ówczesnej diecezji chełmińskiej, dziś diecezji toruńskiej, które poniosło męczeństwo. Świadcami ich śmierci są nieme tablice umieszczone w kościołach dekanatu, które wołają do żyjących, by ocalić ich pamięć i ofiarę. Artykuł przedstawia biogramy męczenników z Łasina, Dąbrówki Królewskiej, Szembruka, Szynwałdu, Strzelec i Świętego. Opisane postacie oraz sposób pozbawiania ich życia przez okupanta pokazują, jak wielkie cierpienie wpisane jest w historię Łasina i jego okolic.

Słowa kluczowe: męczennicy drugiej wojny światowej, dekanat łasiński, okupacja niemiecka

Priest–Martyrs of the Łasin Deanery in the times of World War II

Abstract: The deanery of Łasin is marked with the blood of priests who served there during World War II. These martyred priests belonged to the Diocese of Chełm, today known as the Diocese of Toruń. In witness to their deaths, dumb plaques located in the churches of the deanery call on the living to preserve the memory of their sacrifice. The article presents short lives of the martyrs from Łasin, Dąbrówka Królewska, Szembruk, Szynwałd, Strzelce and Święte. The figures described, and the way in which they were deprived of their lives by the occupiers, show the enormous suffering inscribed in the history of Łasin and its surroundings.

Keywords: the martyrs of the Second World War, the Deanery of Łasin, German occupation

Wstęp

Redaktor „Głosu Pomorza” pisał na łamach gazety w 1945 roku: „Spokojne i ciche miasto Łasin. Zdawałoby się, że los powinien uchronić go od rozszalałego terroru hitlerowskiego, bo i za co? Ludność miejska jak i wiejska spokojna, pracowita, od setek lat tu zamieszkała powinna być uchroniona! A jednak pierwsze dni urzędowania band hitlerowskich dały to, że padały od kul tych band najzacniejsi Obywatele miasta i okolicy. Przeszło sto zamordowanych niewinnych ofiar mówi za siebie”¹. Wśród nich kapłani dekanatu łasińskiego. Połączyła ich miłość do Boga i Ojczyzny, a zarazem tajemnica męczeńskiej śmierci. Tablice pamiątkowe umieszczone w kościołach i na pomnikach wołają dziś, by ocalić od zapomnienia ich ofiarę. Pamięć o drugiej wojnie światowej i jej ofiarach, jak mówił Jan Paweł II, „jest wciąż żywa, rany tego kataklizmu dziejowego długo nie będą zabliźnione”², a sam Kościół „zrodził się z krwi męczenników (...) U kresu drugiego tysiąclecia Kościół znowu stał się Kościołem męczenników (...) To świadectwo nie może zostać zapomniane”³. Niniejszy artykuł jest formą upamiętnienia tych świadków wiary – zawiera biogramy kapłanów pomordowanych w czasie II wojny światowej z dekanatu łasińskiego w diecezji toruńskiej oraz informacje o kapłanach spoczywających na jego terenie.

1. Tło historyczne

Miejscowość Łasin leży w powiecie grudziądzkim, który wchodzi dziś w obszar terytorialny diecezji toruńskiej, utworzonej przez św. Jana Pawła II 25.03.1992 bullą *Totus Tuus Poloniae populus*. Przed tym wydarzeniem ziemie powiatu grudziądzkiego stanowiły część nieistniejącej już diecezji chełmińskiej. Parafiami wchodzącymi obecnie w skład dekanatu łasińskiego są: Łasin, Dąbrówka Królewska, Rogózno, Strzelce, Szczepanki, Szembruk, Szynwałd, Świąte. Wcześniej należały do dekanatu także parafie: Mokre i Słup. Przed utworzeniem diecezji toruńskiej Łasin i okolice należały do dekanatu grudziądzkiego. *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji chełmińskiej na rok 1969* wymienia następujące parafie dekanatu grudziądzkiego: Grudziądz - św. Krzyża, Grudziądz - Wniebowzięcia

¹ *Zginęli śmiercią męczeńską w obozach śmierci i więzieniach hitlerowskich*, „Głos Pomorza” 75 (1945), s. 4.

² Jan Paweł II, *Przemówienie podczas nabożeństwa czerwcowego*, Toruń 07.06.1999, w: *Bóg jest miłością (J 4, 16), VII pielgrzymka Jana Pawła II do Ojczyzny*, oprac. J. Górny, Olsztyn 1999, s. 74.

³ Jan Paweł II, *List apostolski do biskupów, duchowieństwa i wiernych w związku z przygotowaniem jubileuszu roku 2000 „Tertio millennio adveniente”*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/tertio.html [05.09.2020], p. 37.

NMP, Grudziądz - św. Mikołaja, Grudziądz - Najświętszego Serca Pana Jezusa, Grudziądz – Mniszek - św. Andrzeja Boboli (parafia utworzona 01.04.1958, a od 01.01.2006 istnieje jako parafia w Pieńkach Królewskich, Grudziądz – Mniszek dziś jest parafią pod wezwaniem św. Józefa Oblubieńca), Dąbrówka Królewska, Łasin, Mokre, Rogóźno, Szczepanki, Szembruk, Szynwałd, Szynych, Święte, Turznice, Zawda⁴.

Mówiąc o męczennikach drugiej wojny światowej z dekanatu łańskiego należy odnieść się do duchowieństwa Kościoła chełmińskiego. Stanowiło ono niejednorodną strukturę, podobnie jak mieszkańcy Pomorza. Wśród księży byli tacy, którzy pochodzili zarówno z polskich, jak i niemieckich rodzin. W dniu wybuchu wojny w diecezji chełmińskiej było 697 księży, których uznawano za część tzw. grupy przywódczej, dlatego objęto ich działaniami w ramach Intelligenzaktion. Należy podkreślić, że Niemcy wobec duchownych okazywali szczególną bezwzględność i okrucieństwo zarówno na tle ideologicznym, jak i narodowościowym, tym bardziej, że wielu księży przyczyniało się do przetrwania polskości stojąc na czele lokalnych ruchów narodowościowych. Germanizacja Pomorza w odniesieniu do osób duchownych skupiała się na dwóch celach. Pierwszy: wyłączenie z duszpasterstwa księży mogących być zagrożeniem dla prowadzonej przez Niemców polityki, co osiągnęto przez eliminację fizyczną, wysyłanie do obozów koncentracyjnych i wysiedlanie. Drugi: pozostawienie w parafiach tylko tych księży, którzy nie zaburzali polityki germanizacyjnej, lub nie przeciwstawiali się jej w aktywny sposób. Największe represje wobec duchownych diecezji chełmińskiej przypadły na jesień 1939 – pod wymyślonym pretekstem wzywano duchownych do wyjaśnienia sprawy i zatrzymywano. Późniejszy ich los był uzależniony od kaprysu lokalnych władz okupacyjnych. W latach 1940 – 1945 aresztowania i wezwania na policję również miały miejsce, ale były związane jedynie z konkretnymi zarzutami i należały do rzadkości⁵.

2. Powiat grudziądzki w czasie okupacji niemieckiej

Zgodnie z dekretem Hitlera z dnia 08.10.1939 powiat grudziądzki, w skład którego wchodzi obecny dekanat łański, został wcielony do III Rzeszy. Celem Rzeszy wobec zaanektowanych ziem była ich germanizacja oraz integracja gospodarcza z państwem niemieckim, co dokonywało się przez eksterminację ludności, wysiedlanie mieszkających na tych ziemiach Polaków i osadnictwo ludności niemieckiej.

⁴ *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji chełmińskiej na rok 1969*, Pelplin 1968, s. 83–87.

⁵ Z. Girzyński, *Towarzysze męczeńskiej drogi bł. ks. Stefana Frelichowskiego. Losy duchowieństwa diecezji chełmińskiej w latach 1939 – 1945*, Toruń 2005, s. 33–38.

Zgodnie z tymi założeniami część spośród mieszkańców Pomorza była przeznaczona do unicestwienia, wysiedlenia lub zgermanizowania. Selbstschutz grudziądzki, którego dowódcą był Joachim Gramse, rozpoczął pierwsze aresztowania na tych ziemiach w październiku 1939 roku. Główny atak w ramach niszczenia polskiej inteligencji przez Niemców był skierowany przeciwko duchowieństwu, które w Polsce, a zwłaszcza na Pomorzu, podtrzymywało polskie tradycje oraz kształtowało wśród ludności patriotyczne postawy. Likwidacja duchowieństwa przez Niemców odbywała się według zaplanowanego harmonogramu i obejmowała każdorazowo jeden powiat. Aresztowanych kapłanów z Grudziądza i powiatu przetrzymywano w internacie szkolnym (tzw. „Internat”) w Grudziądzu przy ulicy Chopina lub w karnym więzieniu znajdującym się na ulicy Budkiewicza, w Chełmnie, a także w klasztorze ojców kapucynów w Rywałdzie, gdzie później w dniach 26.09 – 12.10.1953 przebywał także więziony kardynał Stefan Wyszyński. Miejscem ich straceń była wieś Klamry koło Chełmna albo tzw. Księża Góra koło Grudziądza. Duchowni powiatu grudziądzkiego ginęli w egzekucjach, albo zostali skierowani do obozów koncentracyjnych⁶. Księża pełniący posługę w powiatach chełmińskim, grudziądzkim i wąbrzeskim po czasowym pobycie w Rywałdzie, Grudziądzu lub Chełmnie byli przeważnie traceni w największym miejscu kaźni na tym terenie, a więc w lesie rybienieckim koło wsi Klamry. Innymi miejscami straceń były: tzw. „Piaskownia” położona między Dorposzem Szlacheckim a Małym Czystym, las pod Paparzynem, Księża Góra koło Grudziądza, Łopatki i Płutowo. Aresztowania duchownych z powiatów chełmińskiego i grudziądzkiego miały charakter jednorazowej zorganizowanej akcji, natomiast z powiatu wąbrzeskiego odbywały się pod pretekstem, bądź w następstwie zniszczenia figur i krzyży przydrożnych, będącego efektem hitlerowskiej profanacji⁷. Należy podkreślić, że jesienią 1939 roku diecezja chełmińska spośród wszystkich polskich diecezji poniosła największe straty wśród duchowieństwa. Ogółem jesienią 1939 roku zostało zamordowanych przez okupanta niemieckiego 225 księży z tej diecezji. Od stycznia do marca 1940 roku większość spośród przetrzymywanych w lokalnych obozach i miejscach odosobnienia duchownych wywieziono do obozu w Stutthofie. Szacuje się, że z diecezji chełmińskiej było w nim od 140 do 150 księży. Z dniem 09.04.1940 prawie wszystkich księży przetransportowano ze Stutthofu do obozu w Sachsenhausen, a stąd 13.12.1940 do obozu w Dachau. Obóz koncentracyjny w Dachau od grudnia 1940 roku stał się zbiorczym obozem dla duchowieństwa wszystkich okupowanych krajów europejskich i z Niemiec. Ogółem w obozach koncentracyjnych zmarło

⁶ A. Jarozuk, *Powiat grudziądzki*, w: *Kościół katolicki w latach 1939 – 1945 na terenach obecnej diecezji toruńskiej*, t. 1, red. S. Kardasz, Toruń 1996, 73–75.

⁷ J. Walkusz, *Z zagadnień martyrologii duchowieństwa diecezji chełmińskiej*, w: *Z przeszłości diecezji chełmińskiej 1243 – 1992. Materiały z konferencji naukowej w Toruniu 6 XI 1993r.*, red. M. Biskup, Toruń 1994, s. 109.

85 kapłanów z terenu diecezji chełmińskiej. Kapłani zmarli w obozach: Stutthof – 19, Sachsenhausen – 26, Dachau – 33, kilku w obozach: Buchenwald, Gusen, Mauthausen i Auschwitz. Z obozów tych władze niemieckie zwolniły 35 księży, a 48 duchownych doczekało się wyzwolenia w 1945 roku przez wojska alianckie⁸.

3. Parafia Łasin

Pierwsze informacje o parafii rzymskokatolickiej w Łasinie pojawiają się już w 1298 roku. W tym czasie powstał również pierwszy kościół. W obecnym kształcie świątynia została wzniesiona w 1347 roku, jednakże w 1628 roku została spalona przez Szwedów. Kolejny jej pożar, będący konsekwencją płonącego miasta, po długotrwałej odbudowie przypada na 1719 rok⁹. Od początku swego istnienia kościołowi patronuje św. Katarzyna Aleksandryjska. Drugim patronem z woli biskupa Piotra Kostki od 1588 roku był św. Jan Chrzyciel¹⁰. Obecnie drugim patronem kościoła jest św. Walenty¹¹. Pod chórem w kościele w Łasinie umieszczono dwie tablice upamiętniające pomordowanych. Jedna z nich poświęcona jest zesłańcom Sybiru, a druga kapłanom łasińskim. Na pierwszej widnieje napis: „Pamięci Zesłańcom Sybiru zmarłym na nieludzkiej ziemi w więzieniach i łagrach NKWD wdzięczni Bogu za ocalenie Sybiracy z Łasina i okolic”. Na tablicy ponad napisem w prawym jej rogu umieszczono godło Związku Sybiraków. Druga tablica zawiera napis: „Męczennicy za wiarę i Ojczyznę ks. Jan Martenka wikary łasiński + w listopadzie 1939 r. ks. Marian Karczyński kanonik dziekan proboszcz łasiński + 13 października 1944 r. R.I.P.”. Ponad napisem widnieje prosty znak krzyża. Mimo

⁸ J. Sziling, *Lata wojny i okupacji niemieckiej (1939 – 1945)*, w: *Kościół katolicki w latach 1939 – 1945 na terenach obecnej diecezji toruńskiej*, t. 1, Toruń 1996, red. S. Kardasz, s. 16.

⁹ W. Miszewski (opr.), *Diecezja Toruńska. Spis parafii i duchowieństwa. Rok 2002*, Toruń 2002, s. 414.

¹⁰ S. Kardasz (red.), *Diecezja toruńska. Historia i teraźniejszość. T. 12 Dekanat Łasiński*, Toruń 1997, s. 40.

¹¹ W zakrystii kościoła w Łasinie wisi na ścianie dokument podpisany przez kardynała Stefana Wyszyńskiego potwierdzający ten fakt o sygnaturze Nr 3893/66/P. (ad 4885/66/III). Treść dokumentu: „BEATISSIME PATER, Rector ecclesiae paroecialis sub tit. S. Catherinae V. M. in Łasin, Dioecesis Culmensis, ad pedes SANCTITATIS VESTRAE provolutus, humiliter petit Plenarium Indulgetiam, a Christifidelibus confessis ac sacra Synaxi reffectis lucranda diebus festis:

1/ Sanctae Catharinae V. M. (25 Novembris)

2/ Beate Mariae Virginis a Rosario (Dom I. Octobris)

3/ Sanctae Valentini Presb. Mart. (14 Februarii)

vel uno ex septem diebus proxime subsequentibus, si praefatam ecclesiam visitaverint et ad mentem Summi Pontificis preces fuderint. Et Deus, etc.

Vigore specialissimae facultatum a Sancta Sede Nobis concessarum benigne annuimus pro gratia iuxta preces ad septennium. Sub consuetis conditionibus. Contrariis quibuscumque non obstantibus.

Datum VARSAVIAE, die mensis 15 Novembris A. D. 1966

+ Stefan Card. Wyszyński”.

iż tablica pamiątkowa w kościele w Łasinie wymienia nazwisko ks. Karczyńskiego jako męczennika, faktycznie nim nie był.

Na murach kościoła w Łasinie znajdują się dwie tablice nagrobne poświęcone kapłanom: ks. Piotrowi Nelke i ks. Andrzejowi Berentowi. Widnieją na nich następujące napisy:

- 1) „Petrus Nelke parochus Lessensis natus 23 d. Junii 1836, obiit 1 d. Januarii 1905. Beati mortui qui in Domino moriuntur. Apoc. 14. 13. R.I.P.”
- 2) „Ś.p. X. Andrzej Berent proboszcz łasiński od 1834 do 1863 r. umarł w 77. roku życia dnia 6 lipca 1863 r. i tu spoczywa w pokoju”.

Groby kapłanów znajdują się także za kościołem. Spoczywają tam obok siebie dwaj łasińscy proboszczowie. Na ich grobach widnieją tablice:

- 1) „Ś. P. Ks. Prałat Witold Weinberger * 09.10.1929 + 14.10.2008 długoletni proboszcz Parafii św. Katarzyny w Łasinie 1980 – 2002”. Poniżej umieszczono wezwanie do modlitwy: „Zdrowaś Maryjo... Wieczny odpoczynek...”.
- 2) „Ś. P. Ks. kanonik Edmund Tucholski * 30.07.1934 + 04.09.2017 proboszcz i dziekan dekanatu Łasin 2002 – 2010”. Poniżej umieszczono wezwanie do modlitwy: „Wieczny odpoczynek...”.

Obydwa groby są jednakowe z czarnego kamienia, na płycie z kamienia wykonano krzyż, do którego przymocowano ukoronowaną głowę Jezusa Chrystusa. Ponad grobami kapłanów ustawiono figurę zmartwychwstałego Chrystusa przeniesioną z innego grobu z łasińskiego cmentarza.

Biogramy księży Mariana Karczyńskiego i Jan Martenki

Ksiądz Marian Karczyński (ur. 02.08.1879 w Pelplinie – zm. 1944) był synem organisty Ignacego i Anny Gdaniec. Jego braćmi byli Alojzy i Cyryl. Naukę pobierał w Collegium Marianum w Pelplinie (1888 – 1898), w gimnazjum w Chełmnie, maturę zdał w 1899 roku, po czym wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie. Święcenia kapłańskie przyjął 22.03.1903. Podczas nauki w Chełmnie należał do tajnej organizacji Filomatów Pomorskich (1897 – 1899), za co był sądzony w późniejszym czasie w toruńskim procesie filomatów pomorskich (09.09 – 12.09.1901) i skazany na sześć tygodni więzienia. Posługę wikariusza pełnił w Brzoziu Lubawskim, Radoszkach, Chełmży, Lubichowie i Sierakowicach. W latach 1912 – 1927 pełnił funkcję kuratusa w Dąbrówce koło Starogardu Gdańskiego¹². Był proboszczem w Łasinie, a zarazem dziekanem dekanatu grudziądzkiego w latach 1930 – 1939 i kanonikiem honorowym kapituły katedralnej (instalacja w 1934). Umiejętnie łączył pracę duszpasterską z działalnością społeczną. Karczyński należał od 1903 roku do Towarzystwa Naukowego w Toruniu, pełnił funkcje prezesa Towarzystwa Czytelnicy

¹² H. Mross, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821 – 1920*, Pelplin 1995, s. 126.

Ludowych w powiecie Starogard Gdański. Wybrano go podczas wiecu ludności odbywającego się w Starogardzie do Powiatowej Rady Ludowej. Ponadto był delegatem na obrady Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu (3 – 5.12.1918), członkiem Rady Robotniczo – Żołnierskiej w Starogardzie Gdańskim, a w 1919 roku przewodniczącym Komisji Oświatowej we wspomnianej wyżej Powiatowej Radzie Ludowej i organizatorem polskiego szkolnictwa powszechnego w tym mieście. Pełnił od 1928 roku funkcję wizytatora religii szkół średnich i seminariów nauczycielskich na województwo pomorskie oraz był członkiem rady nadzorczej czasopisma „Pielgrzym”. W Łasinie założył wiele towarzystw kościelnych. Umacniał również pozycję „Sokoła”, straży pożarnej oraz Towarzystwa Powstańców i Wojaków, pełnił opiekę nad Bankiem Ludowym i był długoletnim członkiem jego rady nadzorczej, a także podjął obowiązki referenta wychowania przy starostwie w Grudziądzu¹³. Założył w dniu 05.03.1922 Kółko Rolnicze w Dąbrówce, a jako delegat ówczesnej diecezji chełmińskiej brał udział w pierwszym zjeździe przedstawicieli diecezjalnych organizacji kapłańskich w Rzeczypospolitej Polskiej w Kielcach w dniach 5 – 6.11.1924¹⁴. Jako działacz niepodległościowy uważnie obserwował działania gestapo, co pozwoliło mu opuścić w porę Łasin w pierwszych dniach września 1939 roku. Czas okupacji spędził w Warszawie. Zmarł w nieznanymi okolicznościach w wieku 65 lat dnia 13.10.1944. Początkowo pochowano go w Warszawie, ale po zakończeniu wojny jego szczątki sprowadzono do Pelplina¹⁵. H. Mross wskazuje, że ks. Karczyński ukrywał się w Zalesiu Górnym pod Warszawą pod nazwiskiem Kamiński¹⁶, a J. Sziling dopowiada, że będąc w centralnej Polsce korzystał z pomocy sióstr elżbietanek¹⁷. Należy podkreślić, że ks. Karczyński był jednym z wielu ukrywających się kapłanów w czasie wojny. Niektórzy z nich ukrywali się przez cały czas okupacji, inni tylko czasowo. Aresztowania duchowieństwa na masową skalę doprowadziły w 1939 roku do sparaliżowania życia religijnego Pomorza. Niemniej ukrywający się chełmińscy kapłani z godnością znosili swój los, będąc przykładem dla wiernych świeckich, wśród których żyli w tym czasie i wobec których prowadzili tzw. duszpasterstwo domowe¹⁸.

Wikariuszem w łańskiejskiej parafii w 1939 roku był ks. Jan Martenka. Początkowo we wrześniu 1939 udał się w kierunku Warszawy razem z ks. Karczyńskim, jednak po kilku dniach powrócił do Łasina, by dalej pełnić tu posługę duszpasterską¹⁹.

¹³ S. Rafiński, *Chełmiński słownik biograficzny*, Chełmno 2006, s. 81–82.

¹⁴ H. Mross, dz. cyt., s. 126.

¹⁵ S. Kardasz (red.), dz. cyt., s. 44.

¹⁶ H. Mross, dz. cyt., s. 126.

¹⁷ J. Sziling, *Męczeństwo – służba – walka. Duchowieństwo diecezji chełmińskiej w latach drugiej wojny światowej (1939 – 1945)*, Toruń 2019, s. 109.

¹⁸ Z. Girzyński, dz. cyt., s. 102–109.

¹⁹ S. Kardasz (red.), dz. cyt., Toruń 1997, s. 44.

J. Sziling podaje, że ks. Martenkę aresztowano 27.10.1939, więziono go w Rywałdzie, a następnie 08.11.1939 wywieziono do więzienia w Grudziądzu, skąd przewieziony został do więzienia sądowego w Chełmnie 15.11.1939. Zginął dnia 20.11.1939 podczas zbiorowej egzekucji księży powiatu grudziądzkiego w Klamrach²⁰.

4. Parafia Dąbrówka Królewska

Parafia w Dąbrówce Królewskiej, której patronuje św. Jakub Apostoł, swymi początkami sięga XIV wieku. Początkowo kościół należał do Krzyżaków, następnie do protestantów. W 1627 roku parafia tracąc swoją samodzielność stała się filią najpierw Gruty, a potem Rogóźna. Od 1909 roku miała własnego kapłana w osobie męczennika ks. Alojzego Ptacha²¹. Przy kościele w Dąbrówce w bardzo skromnym grobie pochowano jednego kapłana. Na płycie nagrobnej wyryto długą palmę, po jej lewej stronie jest skromny czarny krzyż, a pod palmą tablica z napisem: „ŚP. ks. Paweł Berendt * 17.10.1854 + 26.04.1925”. Za kościołem znajduje się płyta – pomnik, na której umieszczono z prawej strony orła w koronie, a po lewej napis: „Tym, którzy za twoją wolność życie oddali”. Na odwrocie płyty znajduje się napis: 1939. Poniżej na dodatkowej tablicy napisano: „Tu spoczywa w Bogu 87 żołnierzy 63 pp. z Grudziądza oddali swe życie za Polskę we wrześniu 1939 r. Cześć ich pamięci. Społeczeństwo i Weterani AK”. Tablica ta została odsłonięta dnia 01.09.1999 z inicjatywy pułkownika w stanie spoczynku Witolda Nawrockiego²². Na pomniku znajduje się również tablica: „Tu spoczywa w Bogu Ś. P. Ryszard Kremky kapitan 65 p. piechoty ur. 1908 zginął 09.1939. Ave Maria”. Przed pomnikiem w chodniku ułożono napis: „Nigdy wojny”²³. Obok pomnika znajduje się kamień z tablicą o treści: „«Chylimy czoła przed bohaterami. Polecamy ich dusze Bogu» Jan Paweł II. 2 września 2005 roku – w uroczystości ku czci Poległych, której przewodniczył Biskup Toruński Andrzej Suski”. Nieopodal kościoła przed budynkiem dawnej szkoły podstawowej dla upamiętnienia ofiar wojny umieszczono między wysokimi tujami kamień, a na nim płytę o treści: „«Chylimy czoła przed bohaterami» JP II. Pamięci pomordowanych i zamęczonych mieszkańców Dąbrówki Królewskiej i Salna przez niemieckiego okupanta w latach 1939 – 1945. Bronisław Błazejewski, Konstanty Dąbrowski, Wiktor Elwertowski, Antoni Galiński, Maria Galińska,

²⁰ J. Sziling, *Męczénstwo – służba*, s.152.

²¹ W. Miszewski (opr.), dz. cyt., s. 412.

²² Z. Otremba, *Kronika Powiatu Grudziądzkiego*, Gdańsk 2001, s. 158.

²³ W *Kronice Powiatu Grudziądzkiego* czytamy: „W Dąbrówce Królewskiej odsłonięto na cmentarzu obelisk poświęcony 75 polskim żołnierzom 16 Dywizji Piechoty poległym w pierwszych dniach września 1939 roku”. Jako dzień odsłonięcia tegoż pomnika podano datę 03.09.1965. Przygotowując niniejszy artykuł autor nie znalazł niestety na cmentarzu w Dąbrówce tablicy z taką informacją. Tamże, s. 144.

Jan Goryński, Józef Goryński, Maksymilian Krüger, Władysław Kwiatkowski, Jan Lenzner, Leon Makowski, Antoni Maliszewski, Alfons Mądzielewski, Paweł Nowakowski, ks. Alojzy Ptach, Anastazy Pyszora, Jan Pyszora, Waclaw Słupski, Michał Szczepaniak, Zenon Szczepaniak, Ignacy Szlitkus, Marian Szwedowski, Jan Wroński oraz wszystkich bezimiennych ofiar wojny 1939 – 1945. Dąbrówka Królewska 2009 r”.

5. Biogram księdza Alojzego Ptacha

Ksiądz Alojzy Ptach (ur. 13.06.1901, Miszewo – zm. 11.11.1939, Księża Góra k/Grudziądza). Pochodził z rodziny wielodzietnej. Miał trzech braci: Klemensa – po ślubie osiadł na Żuławach; Antoniego (ur. 1900) – był alumnem, jednak przed święceniami zrezygnował z kapłaństwa i został zawodowym żołnierzem, a po wojnie wyemigrował do Niemiec; Bronisława (ur.1903) – zamordowany przez Niemców podczas II wojny światowej oraz siostrę Stefanię, która wyszła za mąż w Borach Tucholskich²⁴. Święcenia kapłańskie przyjął dnia 28.06.1925. Pełnił posługę duszpasterską w Osiu, Nowej Cerkwi i Brusach (1931 – 1932). Przed wybuchem II wojny światowej objął urząd proboszcza w Dąbrówce Królewskiej, gdzie został aresztowany dnia 20.09.1939. Osadzono go w więzieniu w Grudziądzu, a następnie zamordowano dnia 11.11.1939 w Księżych Górach koło Grudziądza. Po aresztowaniu ks. Ptacha kościół parafialny w Dąbrówce został zamknięty na trzy miesiące²⁵. Na Księżych Górach w dniu 06.03.1971 odsłonięto pomnik według projektu rzeźbiarza Henryka Mariana Rasmusa upamiętniający zamordowanych w 1939 roku: ks. Alojzego Ptacha, kościelnego z Dąbrówki Królewskiej, wielu mieszkańców Grudziądza i okolic oraz uczestników powstania warszawskiego przywiezionych z obozu w Maruszy i zamordowanych w styczniu 1945 roku²⁶. Tablica pamiątkowa ku czci ks. Ptacha została także odsłonięta w kościele w Dąbrówce Królewskiej dnia 19.05.1991. Jej poświęcenia dokonał ostatni biskup chełmiński Marian Przykucki (1924 – 2009)²⁷. Na tablicy widnieje napis: „Ks. Proboszczowi Alojzemu Ptachowi * 13 czerwca 1901 + 1939. W 50. rocznicę męczeńskiej śmierci za wiarę i ojczyznę wdzięczni parafianie Dąbrówki Królewskiej”. Nieopodal kościoła w Dąbrówce Królewskiej, jadąc w kierunku Salna, przy drodze znajduje się głaz z tablicą wspominającą imię ks. Ptacha. Napis na tablicy informuje przechodniów:

²⁴ E. Pryczkowski, *Leksykon Ziemi Żukowskiej*, Banino – Żukowo 2012, s. 82–83.

²⁵ J. Dosz, *Upamiętniono zanego miszewianina*, <http://www.gazetakaszubska.pl/46371/upamietniono-zanego-miszewianina> [08.06.2020]

²⁶ G. Turakiewicz, *Kalendarium Gminy Gruta*, <https://gturakiewicz.jimdofree.com/gmina-gruta/kalendarium/> [04.06.2020]

²⁷ J. Dosz, dz. cyt..

„«Chylimy czoła przed bohaterami» JP II, Pamięci pomordowanych i zamęczonych mieszkańców Dąbrówki Królewskiej i Salna przez niemieckiego okupanta w latach 1939 – 1945, Bronisław Błazejewski, Konstanty Dąbrowski, Wiktor Elwertowski, Antoni Galiński, Maria Galińska, Jan Goryński, Józef Goryński Maksymilian Krüger, Władysław Kwiatkowski, Jan Lenzner, Leon Makowski, Antoni Maliszewski, Alfons Mądzielewski, Paweł Nowakowski, ks. Alojzy Ptach, Anastazy Pyszora, Jan Pyszora, Waclaw Słupski, Michał Szczepaniak, Zenon Szczepaniak, Ignacy Szlitkus, Marian Szwedowski, Józef Wroński oraz wszystkich bezimiennych ofiar wojny 1939 – 1945, Dąbrówka Królewska 2009 r.”.

6. Parafia Strzelce

Parafia Matki Bożej Fatimskiej w Strzelcach jest stosunkowo młodą parafią. Pierwszy kościół – całkowicie zniszczony podczas wojny trzynastoletniej – na terenie parafii Strzelce, która niegdyś należała do parafii Zawda, wybudowali Krzyżacy. Podjęte w XVI wieku starania o jego odbudowę niestety nie przyniosły efektu, co spowodowało włączenie parafii Zawda do parafii Szynwałd. Ponownie erygowano parafię w Zawdzie – Jankowicach dopiero 01.08.1958 nadając jej tytuł Trójcy Świętej. Wówczas podporządkowano Strzelce jej jurysdykcji. Dzięki staraniom ks. Czesława Kujawy uzyskano zgodę na wybudowanie kościoła parafialnego w Strzelcach. Budowa świątyni rozpoczęła się 14.09.1984 i trwała do 1990 roku. Jej konsekratorem w dniu 14.10.1990 był biskup chełmiński Marian Przykucki²⁸. Przy kościele w Strzelcach znajduje się grób ks. Kujawy. Na tablicy nagrobnej umieszczono napis: „Ś.P. Ks. kanonik Czesław Kujawa * 05.10.1931 + 04.05.2007 Proboszcz Parafii 1976 – 2005”. Po lewej stronie płyty pomnikowej wykuto wizerunek Matki Boskiej Fatimskiej, a po prawej umieszczono krzyż z pasyjką koloru złotego.

7. Biogram księdza Franciszka Wilczewskiego

Ksiądz Franciszek Wilczewski (ur. 1904 – zm. 20.11.1939 w Klamrach). Był kuratusem parafii Zawda – Jankowice. W wyniku agresji militarnej Niemiec z wieloma mieszkańcami opuścił parafię, ale powrócił do niej i kontynuował pracę duszpasterską. Został aresztowany przez Selbstschutz dnia 27.10.1939, po czym został uwięziony w Rywałdzie w klasztorze kapucynów. Następnie od 08.11.1939 był więziony w tzw. „Internacie” w Grudziądzu, a od 15.11.1939 w więzieniu sądowym

²⁸ W. Miszewski (opr.), dz. cyt., s. 419–420.

w Chełmnie. Zginął 20.11.1939 w zbiorowej egzekucji księży w Klamrach²⁹. W kruście kościoła Matki Bożej Fatimskiej w Strzelcach po lewej stronie umieszczona jest tablica poświęcona ks. Franciszkowi Wilczewskiemu. Między dwiema gałęziami palmy na tablicy umieszczono napis: „Męczennik za wiarę i Ojczyznę Ś.P. Ks. Franciszek Wilczewski. Proboszcz parafii Zawda – Jankowice. ur. 30 grudnia 1904 r.. Zginął w listopadzie 1939 r. R.I.P”. Poniżej napisu znajduje się zamknięta księga Pisma Świętego, na której między rozłożoną stulą stoi kielich, po jego obu stronach są kiście winogron i kłosa zbóż.

8. Parafia Szembruk

Parafia Szembruk ma dwa kościoły. Parafialny pod wezwaniem św. Bartłomieja Apostoła w Szembruku i Podwyższenia Krzyża Świętego w Gubinach. Parafia powstała w 1306 roku. Kościół w Szembruku płonął dwa razy. Pierwszy drewniany kościół spłonął przed 1414 rokiem, a drugi podczas najazdu Szwedów w 1628 roku. Obecna świątynia została zbudowana w latach 1715 – 1716. Kościół w Gubinach pochodzi z 1342 roku, a od 1718 pełnił funkcję świątyni parafialnej³⁰. Na cmentarzu parafialnym przy kościele św. Bartłomieja w Szembruku znajduje się siedem kapłańskich grobów oraz tablica upamiętniająca ks. Stanisława Niklasa, który został zamordowany przez Niemców.

Groby kapłanów w Szembruku:

- ks. Antoni Romahn (18.12.1814 – 09.10.1880) – proboszcz w latach 1846 – 1880
- ks. Juliusz Wermuth (09.01.1837 – 17.08.1907) – proboszcz w latach 1882 – 1906
- ks. Bolesław Heese (26.01.1872 – 15.02.1940) – proboszcz w latach 1907 – 1940
- ks. Alojzy Wiczarski (16.02.1894) – proboszcz w latach 1946 – 1949
- ks. Jan Grzywacz (27.03.1915 – 08.08.1975) – proboszcz w latach 1950 – 1975
- ks. Mieczysław Barzowski (17.02.1936 – 15.05.1995) – proboszcz w latach 1975 – 1995
- o. Aleksander Hyacinth v. Ciemniewski.

9. Biogram księdza Stanisława Niklasa

Ksiądz Stanisław Niklas (ur. 30.09.1908 w Dąbrówce k. Starogardu Gdańskiego), syn Michała i Marty Fierek. Święcenia kapłańskie przyjął dnia 17.12.1932 w Pelplinie. Był wikariuszem w parafii św. Marcina w Starej Kiszewie, a następnie

²⁹ J. Sziling, *Męczeństwo – służba*, s. 224.

³⁰ W. Miszewski (opr.), dz. cyt., s. 423–424.

w latach 1935 – 1939 w Szembruku. Został aresztowany na plebanii w Szembruku dnia 11.10.1939 w ramach akcji eksterminacyjnej i wywieziony bryczką prawdopodobnie w okolice Łasina. Został zamordowany przez niemieckich nazistów z łașińskiego oddziału Selbstschutzu, którymi dowodził kapitan Wehrmachtu Norbert v. Koerber z Nowych Jankowic, prawdopodobnie dnia 02.11.1939. Przed aresztowaniem podczas ostatniej Mszy św. wyznał wiernym: „Nie będę uciekał przed Niemcami, po to się wyuczyłem na księdza, aby służyć ludziom i życie swoje ofiarować dla nich, jak Chrystus to uczynił”. Jego nazwisko widnieje na pomniku ofiar II wojny światowej w Łasinie oraz na pomniku wykonanym z czerwonego włoskiego granitu, który w czerwcu 2006 roku postawiono przed wejściem do kościoła w Szembruku³¹. J. Sziling podaje jako datę aresztowania ks. Niklasa dzień 27.10.1393. Następnie miał być więziony w Rywałdzie, od 08.11.1393 w tzw. „Internacie” w Grudziądzu, a od 15.11.1939 w więzieniu sądowym w Chełmnie. Miał zginąć w egzekucji kapłanów powiatu grudziądzkiego 20.11.1939 w Klamrach³². Na tablicy umieszczono napis: „W hołdzie zamordowanemu w wieku 31 lat przez hitlerowców w listopadzie 1939 r. w okolicach Łasina ks. wikariuszowi Stanisławowi Niklasowi. Parafianie i Ks. Prob. Kazimierz Flisikowski. W 700 - lecie parafii. Szembruk 2006 r. R.I.P.”

10. Parafia Szywałd

Parafia pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Szywałdzie powstała w XIV wieku. Postawiony wówczas kościół uległ zniszczeniu w czasie wojny trzynastoletniej. W miejscu starej zakrystii w 1587 roku ufundowano kaplicę, która służyła jako kościół parafialny. Konsekracji odbudowanego gotyckiego kościoła dokonał na początku XVII wieku biskup chełmiński Wawrzyniec Gębicki (1559 – 1624)³³. W Szywałdzie w kościele znajdują się trzy tablice nagrobne – dwie kapłanów pochowanych w kościele i księżniczki. Na białych tablicach kapłańskich płyt nagrobnych złotymi czcionkami uwieczniono napisy:

- 1) „D. O. M. Śp. Ks. Antoni Jeleński Proboszcz Szywałdzki Dziekan Łasiński ur. d. 31go Maja r. 1804 wyświęcony na kapłana d. 2go Kwietnia r. 1831 um. d. 1go Kwietnia r. 1885. Zdrowaś Marya!”. Nad napisem widnieje mały znak krzyża.
- 2) „Ś. p. ksiądz Hieronim Gołębiwski ur. w roku 1845. kapłanem od 1868. proboszczem w Szywałdzie od 1887. do 1915 r. + 29.IX.1918 w CHEŁMNIE. O mój Jezu, miłosierdzia”. W lewym rogu tablicy wygrawerowano kielich z hostią i stulę ustawione na księdze.

³¹ K. Flisikowski, *Z dziejów parafii rzymskokatolickiej p.w. św. Bartłomieja w Szembruku. Jubileusz 700 – lecia parafii (1306 – 2006)*, Szembruk 2006, s. 33–34.

³² J. Sziling, *Męczeństwo – służba*, s. 159.

³³ W. Miszewski (opr.), dz. cyt., s. 425.

Warto też wspomnieć, że okrągła czarna tablica z szynwałdzkiego kościoła umieszczona po lewej stronie w prezbiterium informuje: „D. O. M. Tu spoczywa Bogumiła Sobiesława, Wanda, Ioaña, Księżniczka Świętopelkowna MIRSKA urodz: dnia 12go Sierp: 1829 zmarła dnia 26go Maya 1832go Roku”.

Kościół w Szynwałdzie otoczony jest cmentarzem, na którym w monumentalnym grobie spoczywa ks. Jan Felski. Tablica nagrobna informuje przechodniów: „Świątobliwy służbie Bożej i dobru dusz nieustrudzenie oddany PASTERZ PARAFII SZYNWAŁDZKIEJ od 1916 do 1935 roku ś.p. KS. JAN FELSKI radca duchowny ur. 24.IV.1870r. wezwany na nagrodę niebieską dnia 25.V 1835 zasnął w Panu R. I. P.”. Na cmentarzu szynwałdzkim upamiętniony został także inny kapłan. Płyta na obelisku przypomina: „Oczekuje zmartwychwstania ksiądz Witold Zyblewski proboszcz w Szynwałdzie 1970 – 1995 pochowany w Chełmży”. Ponad grobami za kościołem w Szynwałdzie wznosi się krzyż z napisem: „Pamięci trzech żołnierzy Wojska Polskiego rozstrzelanych w dniu 04.09.1939 przez Niemców w miejscowości Nogat”. Nad napisem umieszczono polskiego orła wojskowego w koronie.

Wchodzących do kościoła w Szynwałdzie wita umieszczona po lewej stronie biała tablica ozdobiona prostym krzyżem, pod którym napis przypomina: „Męczennik za wiarę i Ojczyznę ks. Anastazy Sadowski proboszcz szynwałdzki + 1939 r. R. I. P.”. *Polski słownik biograficzny* informuje, że ksiądz Anastazy Sadowski został upamiętniony również w 1952 roku przez Kaszubów wygodzkich z okazji 50 – lecia istnienia parafii (ufundowano wówczas pomnik Dobrego Pasterza z popiersiem ks. Sadowskiego) oraz w 1986 roku uczczono pamięć jego i ks. Szotowskiego kapliczką Matki Boskiej Anielskiej. Sadowskiego odznaczono także Złotym Krzyżem Zasługi³⁴.

11. Biogram księdza Anastazego Sadowskiego

Ksiądz Anastazy Sadowski (ur. 20.02.1873, Słup k/Grudziądz – zm. 20.11.1939, Klamry), syn Bartłomieja i Elżbiety Oswałdowskiej. Uczęszczał do Collegium Marianum w Pelplinie w latach 1883 – 1890, gimnazjum w Brodnicy i Seminarium Duchownego w Pelplinie. Święcenia kapłańskie przyjął 01.04.1889, po czym został skierowany jako wikariusz do Chmielna, gdzie współpracował ze znanym działaczem narodowym, a zarazem proboszczem ks. Józefem Szotowskim. Od 1902 roku był wikariuszem w nowo powstałej parafii w Wygodzie w powiecie kartuskim, a od 1906 roku został jej administratorem, a proboszczem dopiero od 1918 roku, co było możliwe dopiero po ustaniu sprzeciwu ze strony administracji pruskiej.

³⁴ H. Markiewicz (red.), *Polski słownik biograficzny*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992, s. 298.

Dzięki jego staraniom uruchomiono w budynkach plebanii kuźnię, sklep spożywczy i galanteryjny, Bank Ludowy i karczmę z salą zebrań. Ponadto Sadowski był jednym z założycieli i działaczy powstałej w 1904 roku Polskiej Spółki Parcelaryjnej w Kościerzynie, a od 1900 roku był członkiem Towarzystwa Naukowego w Toruniu³⁵. Ksiądz Sadowski był znanym działaczem niepodległościowym w ostatnich latach zaboru pruskiego³⁶. Wspierał wszelkie poczynania o charakterze narodowym, przede wszystkim w dziedzinie gospodarki, w społeczności kaszubskiej i dalszej okolicy, a w okresie zaboru był działaczem i członkiem Towarzystwa Czytelni Ludowych na powiat kartuski oraz twórcą i opiekunem biblioteki i czytelnicy w Wygodzie. Wspomagał finansowo młodzież gimnazjalną i studencką oraz aktywnie włączył się w działania zmierzające do powrotu Pomorza do Polski³⁷. Współpracował z Towarzystwem Pomocy Naukowej dla Młodzieży Prus Zachodnich w Chełmnie, był członkiem Powiatowej Rady Ludowej, a w latach 1927 – 1934 członkiem sejmiku wojewódzkiego w Toruniu i prezesem powiatowym Kółek Rolniczych w Kartuzach. W 1926 roku Sadowski został członkiem Bractwa Pomorskiego, które skupiało inteligencję opozycyjną wobec polityki władz po maju 1926 roku³⁸. Parafię w Wygodzie opuścił w 1935 roku. Został wówczas skierowany do parafii w Szynwałdzie w dekanacie łańskim. Tu został aresztowany dnia 27.10.1939 przez Selbstschutz, po czym uwięziony w Rywałdzie, następnie od 08.11.1939 w Grudziądzu, skąd przewieziono go 15.11.1939 do więzienia sądowego w Chełmnie. Zginął w egzekucji księży powiatu grudziądzkiego w Klamrach³⁹.

12. Parafia Święte

Parafia w Świętem, której patronuje św. Barbara, została założona w 1300 roku przez Krzyżaków. Istniejący wówczas kościół został zniszczony w czasie wojny trzynastoletniej, co doprowadziło do tego, że parafia podupadła. Obecny, drewniany kościół zbudowano dopiero w 1723 roku. Jego fundatorem był właściciel wsi Wacław Kozłowski⁴⁰. Na cmentarzu w Świętem znajduje się jeden kapłański grób. Po prawej stronie przy wejściu do kościoła pochowano ks. Roberta Nowakowskiego (30.08.1828 – 10.04.1891). Na metalowym krzyżu stojącym na jego grobie umieszczono napis w języku niemieckim następującej treści: „Hier ruhet in – Gott der pfarrer Robert Nowakowski, geb. d. 30. August 1828, gest. d. 10. April 1891”.

³⁵ S. Gierszewski (red.), *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4, Gdańsk 1997, s. 137.

³⁶ W. Miszewski (opr.), dz. cyt., s. 425.

³⁷ S. Gierszewski (red.), dz. cyt., s. 137.

³⁸ H. Markiewicz (red.), dz. cyt., s. 297.

³⁹ J. Sziling, *Męczeństwo – służba*, s. 189.

⁴⁰ W. Miszewski (opr.), dz. cyt., s. 427.

W kruchcie kościoła po prawej stronie przy drzwiach świątyni umieszczono tablicę upamiętniającą męczeństwo ks. Gregorkiewicza. Na białej tablicy umieszczony jest napis: „Ś. p. Ks. Leon Gregorkiewicz proboszcz parafii Święte, zginął śmiercią męczeńską w pierwszych dniach Listopada 1939 w 39 roku kapłaństwa R. i p.”.

13. Biogram księdza Leona Gregorkiewicza

Ksiądz Leon Gregorkiewicz (ur. 15.04.1872 w Wejherowie – zm. 20.11.1939) był synem sekretarza sądowego Józefa i Klary Byczkowskiej. Naukę pobierał w gimnazjum w Starogardzie Gdańskim, eksternistycznie zdał maturę w 1896 roku w Chełmnie, a następnie wstąpił do Seminarium Duchownego w Pelplinie. Święcenia kapłańskie przyjął dnia 01.04.1900⁴¹. Ze względu na wielki patriotyzm przejawiający się w pracy duszpasterskiej, uznany został przez władze pruskie w 1903 roku za agitatora polskości. Przez wiele lat był wikariuszem w Przysiersku, Starej Kiszewie, Pokrzydowie, Rogóźnie, a od 3.12.1928 r. proboszczem w Świętem w dekanacie Łasin. Był członkiem komitetu powiatowego Towarzystwa Czytelni Ludowych (1918 – 1920), należał do Towarzystwa Naukowego w Toruniu (1900 – 1939)⁴². W wydaniu datowanym na dzień 08.10.1908 „Gazeta Grudziądzka” informuje, że ks. Leon Gregorkiewicz przeniesiony został z Lipusza, gdzie był w latach 1913 – 1915, do Rogózna⁴³. Był także kuratusem w parafii św. Michała Archaniola w Kiełpinie w latach 1919 – 1928⁴⁴. H. Mross podaje, że ks. Gregorkiewicz oprócz wspomnianych miejscowości pełnił posługę duszpasterską także w Nieżywiciu, Nowym Mieście (1904 – 1905), Oksywiu, Tumianie, Kiełnie (1911), Chełmży, Zblewie, Łęgu, a od dnia 03.12.1928 przeniósł się do miejscowości Święte⁴⁵. W związku z wyborami do Sejmu i Senatu dziennik toruński „Słowo Pomorskie” z dnia 15.01.1928 wymienia nazwisko ks. Gregorkiewicza jako członka Komitetu Wyborczego Katolicko – Narodowego na Województwo Pomorskie w miejscowości Kiełpino⁴⁶. W tejże miejscowości dnia 15.03.1925 zorganizowano wiec, na którym została ustalona rezolucja podpisana przez prezesa Ksawerego Churzyńskiego, sekretarza Leona Grota oraz ks. Gregorkiewicza. Jej treść wyraża patriotyczne zapatrywania Gregorkiewicza: „Członkowie Towarzystwa b. Pow-

⁴¹ H. Mross, dz. cyt., s. 89.

⁴² *Wybitne osoby pochodzące z naszej parafii*, <http://parafia-w-swietem.pl/parafia/osoby/> [26.05.2020]

⁴³ *Wiadomości kościelne. Diecezja chełmińska*, „Gazeta Grudziądzka” 121 (1908), s. 2.

⁴⁴ *Kapłani. Poprzedni duszpasterze*, <https://parafiakielpino.pl/nasza-prafia/duszpasterze> [26.05.2020]

⁴⁵ H. Mross, dz. cyt., s.89.

⁴⁶ *Komitet Wyborczy Katolicko – Narodowy na Województwo Pomorskie*, „Słowo Pomorskie” 12 (1928), s. 3.

stańców i Wojaków w Kiełpinie, pow. Kartuski, jak i inni parafianie, mężczyźni i niewiasty, wszyscy «Kaszubi Polacy» oświadczamy na wiadomość o projektowanym pakiecie gwarancyjnym z Niemcami kosztem naszego Pomorza, odwiecznej ziemi kaszubskiej, przed Ligą narodową i całym światem, że ziemi tej nigdy dobrowolnie nie odstąpimy. Tak zwanych «dobrodziejstw» rządów pruskich do przesyty na własnej skórze doświadczyliśmy, wszelkie więc podobne zachcianki odeprzemy mieczem i karabinem w rękę. Przysięgamy na stare nasze przysłowie: Wierzme i trzymajme w Skłód nasz Apostołści: «Nieme Kaszeb bez Polonij a bez Kaszeb Polści». Wara Prusakom do Pomorza!»⁴⁷. Wiadomo również, że ks. Gregorkiewicz wspierał finansowo budowę kościoła w Niedamowie na Kaszubach⁴⁸. Został aresztowany przez Selbstschutz 27.10.1939. Więziony był początkowo w Łasinie, a w następnych dniach w tzw. „Internacie” w Grudziądzu i w Chełmnie, skąd wywieziono go w okolice wsi Klamry koło Chełmna i tam zamordowano⁴⁹. J. Sziling podaje jako miejsce uwięzienia Gregorkiewicza również Rywałd oraz wskazuje dokładną datę śmierci na dzień 20.11.1939. Książd Gregorkiewicz zginął w zbiorowej egzekucji księży z powiatu grudziądzkiego⁵⁰.

14. Parafia Szczepanki

Gotycki kościół pod wezwaniem św. Wawrzyńca Męczennika w Szczepankach został wzniesiony w pierwszej połowie XIV wieku przez Krzyżaków. Zniszczony w czasie wojny trzynastoletniej został ponownie odbudowany w XVI wieku. Stał się wówczas kościołem filialnym parafii Łasin. Dopiero w 1927 roku Szczepanki odzyskały status samodzielnej placówki duszpasterskiej, a od 1992 roku ponownie stały się parafią rzymskokatolicką⁵¹. Na cmentarzu parafialnym, który otacza kościół w Szczepankach, nie ma miejsca pamięci związanego z męczeńską śmiercią jakiegoś kapłana. Przy kościele jest pochowany jedynie ks. Marjan Wagner (17.02.1888 – 14.09.1924), który był duszpasterzem w Szczepankach. Obok jego grobu jest pomnik poświęcony ofiarom z lat 1939 – 1945. Na pomniku widnieje tablica z napisem: „Pamięci tych którzy zginęli w wojnie niemiecko sowiecko polskiej oraz pomordowanym przez hitlerowców i stalinowców 1939 – 1945”. Po lewej stronie tablicy umieszczono orła wojskowego bez korony, a po prawej twarz Matki Boskiej. Poniżej na czterech tablicach umieszczono alfabetycznie nazwiska pomordowanych: A. Czołba, S. Czachur, Z. Czachur, W. Dębiński, J. Dulski,

⁴⁷ *Wiadomości potoczne. Z Pomorza. Kiełpino*, „Pielgrzym” 36 (1925), s. 3.

⁴⁸ Kłopotcki, *Podziękowanie*, „Pielgrzym” 8 (1931), s. 7.

⁴⁹ *Historia miejscowości i parafii Święte*, <http://parafia-w-swietem.pl/parafia/historia/> [26.05.2020]

⁵⁰ J. Sziling, *Męczeństwo – służba*, s. 86.

⁵¹ W. Miszewski (opr.), dz. cyt., s. 421.

E. Frączek, B. Gronek, J. Gruszka, Jiszak, W. Kamiński, K. Kamrowski, J. Kiliński, Kerstein, M. Maron, A. Kochański, B. Kołodziejski, A. Kozłowski, J. Kruszewski, R. Kruszewski, K. Kuca, W. Kuca, A. Miazek, W. Mytych, J. Mytych, W. Mytych, L. Plit, Simson, F. Paduchowska, S. Paduchowski, J. Pernak, Z. Pernak, J. Piatek, S. Robaczewski, F. Robaczewska, J. Sikorski, H. Sikorska, P. Stec, W. Sułkowski, M. Wegner, L. Waleryn, M. Ukleja, D. Urbanowski, J. Wartoń, J. Zagórska, P. Ziętarski, M. Ziętarski, J. Zlot, F. Żelaskowski, F. Żelaskowski, A. Żelaskowski, B. Żurawski, Z. Żurawski. Poniżej tablic z nazwiskami umieszczono tablicę z napisem: „Przechodniu – żyj tak dla Ojczyzny jak oni zginęli dla niej. Niech pamięć o nich nigdy nie zaginie”. Na filarach podtrzymujących zwieńczenie pomnika umieszczono dwie płyty z napisami. Płyta z lewej strony: „Filip Edmund Helenka Kowalscy”. Płyta z prawej strony: „Pamięci zmarłym strażakom w 50 – tą rocznicę istnienia OSP 1945 – 1995”. Zwieńczeniem pomnika jest krzyż.

15. Parafia Rogóżno

Parafia w Rogóźnie istnieje od średniowiecza, jednak dokładna data jej powstania nie jest znana. Wiadomo, że sama miejscowość, jak i parafia zostały założone przez Krzyżaków, a po pokoju toruńskim w 1466 roku Rogóżno stało się własnością polską. Kościół parafialny został zbudowany na początku XIV wieku, jednak uległ zniszczeniu w 1628 roku podczas wojny polsko – szwedzkiej. Odbudowano go w 1647 roku, zmieniając mu jednocześnie dotychczasowych patronów św. Filipa i Jakuba na św. Wojciecha. Kolejne przebudowy kościoła były dokonane były w latach: 1656 – po potopie szwedzkim, XVIII w., 1852 oraz 1906 – 1911⁵². Parafia w Rogóźnie jest drugą parafią dekanatu łașińskiego, w której nie zamordowano w czasie II wojny światowej żadnego kapłana.

16. Pamięć o męczennikach dekanatu łașińskiego

O tragicznej śmierci mieszkańców Łasina i okolic, w tym kapłanów: Leona Gregorkiewicza, Jana Martenki, Anastazego Sadowskiego i Franciszka Wilczewskiego informował mieszkańców Pomorza oraz Warmii i Mazur „Głos Pomorza” z dnia 10.11.1945⁵³. Dziś o ich losie mieszkańcom Łasina przypomina pomnik na tzw. „Magdalence”. Monumentalny pomnik przedstawia mężczyznę z rozdartą koszulą i raną na lewej piersi oraz ręką wzniesioną do góry, wskazującą

⁵² Tamże, s. 417.

⁵³ *Zginęli śmiercią*, s. 4.

orła – symbol państwa polskiego, co może symbolizować opór ludności cywilnej i obronę polskości przed okupantem. Postać mężczyzny jest umieszczona przed krzyżem, na którego szczycie siedzi orzeł. Pod stopami mężczyzny widnieje napis: „Jeszcze Polska nie zginęła”, a po prawej i lewej stronie tablice przypominające pomordowanych. Nazwiska straconych kapłanów dekanatu łasińskiego umieszczone są wśród nazwisk mieszkańców: Łasina, Nowego Błonowa, Starego Błonowa, Goczałek, Jakubkowa, Jankowic, Krzywki, Lisnowa, Nogatu, Partęczyn, Plesewa, Przęsławic, Świętego, Szczepanek, Szembruka, Szembruczka, Szonowa, Szynwałdu, Tymawy, Wydrzna, Zawdy, Zawdzkiej Woli, Nowych Mostów, Słupa, Lisnówka. W sumie 148 nazwisk. Przed pomnikiem leży tablica z dużym krzyżem i napisem: „Tu leżą szczątki ofiar barbarzyństwa hitlerowskiego 1939 – 1945. Cześć ich pamięci”. W pobliskim parku koło tzw. „Magdalenki” jest drugie miejsce pamięci. Stoi tam skromny obelisk, na którym umieszczono godło z orłem w koronie i napis: „Miejsce uświęcone krwią męczeńską Polaków 1939 – 1945”.

Zakończenie

Konieczność utrwalania i ocalenia pamięci o męczennikach II wojny światowej, wśród których są także kapłani, jest obowiązkiem, który nałożył na Kościół św. Jan Paweł II. Podczas pielgrzymki do Ojczyzny mówił w Łowiczu w 1999 roku: „Wychowanie młodego pokolenia w duchu miłości Ojczyzny ma wielkie znaczenie dla przyszłości narodu. Nie można bowiem służyć dobrze narodowi, nie znając jego dziejów, bogatej tradycji i kultury. Polska potrzebuje ludzi otwartych na świat, ale kochających swój kraj”⁵⁴. Wyrazem tej miłości jest troska, by pamięć o tych, którzy oddali życie za wiarę, nie przeminęła, ale wydała owoc w postawie pięknego i szlachetnego życia ludzi żyjących w miejscu, gdzie niegdyś żyli, pracowali i modlili się męczennicy. Mam nadzieję, że niniejszy artykuł będzie służył w tym pomocą.

⁵⁴ Jan Paweł II, *Homilia Ojca Świętego Jana Pawła II wygłoszona podczas Mszy św., Łowicz 14.06.1999*, w: *Bóg jest miłością (J 4, 16), VII pielgrzymka Jana Pawła II do Ojczyzny*, oprac. J. Górny, Olsztyn 1999, s. 195.

Bibliografia

- Dosz, J., *Upamiętniono zanego mieszewianina*, <http://www.gazetakaszubska.pl/46371/upamietniono-zanego-miszewianina> [08.06.2020]
- Flisikowski, K., *Z dziejów parafii rzymsko – katolickiej p.w. św. Bartłomieja w Szembruku. Jubileusz 700 – lecia parafii (1306 – 2006)*, Szembruk 2006.
- Gajdus, W., *Nr 20998 opowiada*, Pelplin 2001.
- Gierszewski, S. (red.), *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. IV, Gdańsk 1997.
- Girzyński, Z., *Towarzysze męczeńskiej drogi bl. ks. Stefana Frelichowskiego. Losy duchowieństwa diecezji chełmińskiej w latach 1939 – 1945*, Toruń 2005.
- Historia miejscowości i parafii Święte*, <http://parafia-w-swietem.pl/parafia/historia/> [26.05.2020]
- Jan Lesiński, https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Lesi%C5%84ski [04.06.2020]
- Jan Paweł II, *List apostolski do biskupów, duchowieństwa i wiernych w związku z przygotowaniem jubileuszu roku 2000 „Tertio millennio adveniente”*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/tertio.html [05.09.2020]
- Jan Paweł II, *Homilia Ojca Świętego Jana Pawła II wygłoszona podczas Mszy św., Łowicz 14.06.1999, w: Bóg jest miłością (J 4, 16), VII pielgrzymka Jana Pawła II do Ojczyzny*, oprac. J. Górny, Olsztyn 1999, s. 192–197.
- Jan Paweł II, *Przemówienie podczas nabożeństwa czerwcowego*, Toruń 07.06.1999, w: *Bóg jest miłością (J 4, 16), VII pielgrzymka Jana Pawła II do Ojczyzny*, oprac. J. Górny, Olsztyn 1999, s. 70–76.
- Jarozuk, A., *Powiat grudziądzki, w: Kościół katolicki w latach 1939 – 1945 na terenach obecnej diecezji toruńskiej*, t. 1, red. S. Kardasz, Toruń 1996.
- Kapłani. Poprzedni duszpasterze*, <https://parafakielpino.pl/nasza-prafia/duszpasterze> [26.05.2020]
- Kardasz S. (red.), *Diecezja toruńska. Historia i teraźniejszość. T. 12 Dekanat Łasiński*, Toruń 1997.
- Kłopotcki, *Podziękowanie*, „Pielgrzym” 8 (1931), s. 7.
- Komitet Wýborczy Katolicko – Narodowy na Województwo Pomorskie*, „Słowo Pomorskie” 12 (1928), s. 3.
- Ks. Jan Lesiński*, http://spslup.gruta.pl/?page_id=23 [25.05.2020]
- Markiewicz, H. (red.), *Polski słownik biograficzny*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992.
- Mazurowski, W., *Życie oddali za wiarę. Kapłani pelplińscy męczennicy II wojny światowej*, Pelplin 2010.
- Miszewski, W. (opr.), *Diecezja Toruńska. Spis parafii i duchowieństwa. Rok 2002*, Toruń 2002.
- Mross, H., *Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821 – 1920*, Pelplin 1995.
- Otremba, Z., *Kronika Powiatu Grudziądzkiego*, Gdańsk 2001.
- Ryczkowski, E., *Leksykon Ziemi Żukowskiej*, Banino – Żukowo 2012.
- Rafiński, S., *Chełmiński słownik biograficzny*, Chełmno 2006.
- Rozynkowi, W., *Radosnym Panie! O bl. ks. Stefanie Wincentym Frelichowskim (1913 – 1945)*, s. 35, http://www.torun.salezjanie.pl/galeria/g/1415frelich_kon_kurs/3.pdf [04.06.2020]
- Spis kościołów i duchowieństwa diecezji chełmińskiej na rok 1969*, Pelplin 1968.
- Sziling, J., *Lata wojny i okupacji niemieckiej (1939 – 1945)*, w: *Kościół katolicki w latach 1939 – 1945 na terenach obecnej diecezji toruńskiej*, t. 1, red. S. Kardasz, Toruń 1996, s. 13–22.
- Sziling, J., *Męczeństwo – służba – walka. Duchowieństwo diecezji chełmińskiej w latach drugiej wojny światowej (1939 – 1945)*, Toruń 2019.
- Szlaga, J., *Przedmowa*, w: W. Mazurowski, *Życie oddali za wiarę. Kapłani pelplińscy męczennicy II wojny światowej*, Pelplin 2010, s. 5–6.
- Turakiewicz, G., *Kalendarium Gminy Gruta*, <https://gturakiewicz.jimdofree.com/gmina-gruta/kalendarium/> [04.06.2020]

- Walkusz, J., *Z zagadnień martyrologii duchowieństwa diecezji chełmińskiej*, w: *Z przeszłości diecezji chełmińskiej 1243 – 1992. Materiały z konferencji naukowej w Toruniu 6 XI 1993r.*, red. M. Biskup, Toruń 1994, s. 103–118.
- Wiadomości kościelne. Dyecezya chełmińska*, „Gazeta Grudziądzka” 121 (1908), s. 2.
- Wiadomości potoczne. Z Pomorza. Kiełpino*, „Pielgrzym” 36 (1925), s. 3.
- Wielgoszewski, W., *Ocalić od zapomnienia. Duchowni diecezji chełmińskiej XIII – XX wiek*, Toruń 2019.
- Wybitne osoby pochodzące z naszej parafii*, <http://parafia-w-swietem.pl/parafia/osoby/> [26.05.2020]
- Zginęli śmiercią męczeńską w obozach śmierci i więzieniach hitlerowskich*, „Głos Pomorza” 75 (1945), s. 4.